

göstermekteydi. Kese hangi para cinsi için kullanılmaktaysa o paranın ismiyle birlikte "kîse-i kâmil, nakdiye-i çil kese, filori kese, kîse-i hasene, kîse-i Rûmî, kîse-i Mısırî, kîse-i mangır, kîse-i dîvânî, kese kâime" şeklinde kaydedilirdi. Hangi para türünün kullanıldığı genellikle "kese Esedî kuruş", "kese mangır" diye belirtilirdi. Kese kelimesi içindeki para miktarından ve cinsinden bağımsız olarak "kese akçe" şeklinde de kullanılmıştır. XVII. yüzyılda kese çeşitliliği hayli fazlaydı. XVIII. yüzyılda akçe için kîse-i dîvânî ve kuruş için kîse-i Rûmî tabiri yaygınlaştı. Kîse-i dîvânî ilk defa 1079-1080 (1668-1669) tarihli bütçede geçer. Bu tabir, divanî akçe kaynaklı olup 50.000 adedi bir kese kabul edilen ve divanda ihraç olunan akçeden gelmekteydi. Kîse-i Rûmî ise XVIII. yüzyıl başlarında Esedî kuruş için kullanılmaya başlandı. Ancak 500 Esedî kuruşun bir kese olarak kabul edilmesi Kanûnî Sultan Süleyman devrinin (1520-1566) ortalarına kadar gitmektedir. Bunun dışında kayıtlarda keseye Osmanlı para birimi olan akçe ve kuruşun üstünde bir hesap birimi olarak da rastlanır. Kesenin hesap birimi olması uygulamada kullanılmasından kaynaklanmıştır. Paralar genellikle meşin keselerde muhafaza edilir ve kese hesabıyla torbalara konulup ağız mühürlendikten sonra demir sandıklara yerleştirilerek taşınırdı. Bu sandıklar ölçü birimi ifade etmekte olup meselâ dört kese sikke-i hasene ya da iki Mısırî kese bir sandığa konulmakta, ayrıca sandık hesabı da yapılabilmekteydi. Beş sikke-i hasene sandığı bir at arabasıyla nakledilirdi.

Üst hesap birimi anlamıyla kese hesabı bütçelerde de görülmektedir. Meselâ 900-901 (1494-1495) tarihli bütçe icmalinde 30.000 akçe bir kesedir. İlk defa 1017-1018 (1609-1610) yılı bütçesinde altına endekslî kese hesabı kullanılmıştır. XVII. yüzyılda para birimi akçe olduğundan bütçelerde genellikle divanî kese birimi esastı. Bütçeler maliye kalemleri temelinde akçe üzerinden yapılır, ardından kese hesabına çevrilirdi; küsur ise akçe olarak kaydedilirdi. XVIII. yüzyılda para birimi olarak kuruş öne çıktığından hesapları kuruş üzerinden yapılır, daha sonra Rûmî kese hesabına çevrilip küsur kuruş diye kaydedilirdi. Bu uygulama Tanzimat döneminin sonuna kadar devam etti. Daha sonra artık para birimi önemli görülmediğinden kese fazlası kuruş kaydedilmeyip kuruşa endekslî kese hesabı bütçeler dahil maliye kayıtlarında kullanılmaya başlandı. 1293 (1876) yılından itibaren kese teriminin bütçeler-

de kullanımından vazgeçilmesine rağmen malî kayıtlarda devam etti. 1327'de (1909) kese akçe, kese kâime, kese riyal veya yalnız kese olarak bu tabire rastlanır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, AE.SS.ÜL.II, nr. 21/2164; BA, BEO, nr. 2404/180261; BA, C.SM, nr. 33/1663, 48/2417; BA, D.BRZ, nr. 20611; BA, D.BŞM, nr. 569/10; BA, İE.DRB, nr. 2/161; BA, KK, nr. 1809, 1864, 1954, 1997, 2000, 2724; BA, MAD, nr. 10736, 22249; BA, TT, nr. 232M; BA, Y.EE, nr. 36/49, 54/104, 55/140, 137/52; T.SMA, Defter, nr. 6.0001, 2007.0001, 5227.0001, 2588.0001, 5257.000, 7273.0001, 9562.0001, 9735.0002; Abdullah b. Muhammed el-Mâzenderânî, *Risâle-i Felekiyye* (nşr. W. Hinz), Wiesbaden 1952, s. 154; Selânikî, *Târih* (İpşirli), I, 372; II, 453; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-beyân fi Kavânin-i Âli Osmân* (haz. Sevim İlğürel), Ankara 1998, s. 89; *Anonim Osmanlı Tarihi: 1099-1116/1688-1704* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s. 183; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 105, dipnot 21; Ömer Lütfi Barkan, "1079-1080 (1669-1670) Mâlî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", *İFM*, XVII/1-4 (1955-56), s. 225-303.

BAKİ ÇAKIR

KESKİN, Muhammed Şirin

(1920-2009)

Arap dili ve edebiyatı,
tefsir ve fıkıh âlimi.

Molla Muhammed Şirin, Siirt'in Eruh ilçesine bağlı Nivelâ (Çizimli) adlı dağ köyünde ilim ehli bir aile içinde doğdu. Babası Molla Yahyâ Hâzin müderrisi, köyünde kendi işlerini görürken talebe de okuturdu. Annesi, bölgenin ileri gelen âlimlerinden Şeyh Abdurrahman Şâvirî'nin (Cündüz) kız kardeşi Fâtıma Hanım olup oğlunun dersleri ve terbiyesi hususunda titiz davranmıştır. Muhammed ilk eğitimini babasından aldı. Ağabeyi Molla Abdülhâdî'den, ayrıca bölgedeki medreselerin hocalarından ders okudu. Bunlar, Kurtalan ilçesinin Kayabağlar (Zokayd) köyüne nisbet edilen Şeyh Cüneyd ve kardeşi Şeyh Fudayl Zokaydî, Molla Resûl'ün oğlu Muhammed Zokaydî, Molla Ali Zokaydî, Torikli Molla Abdurrahman, Molla İsmâil Milhatî, Siirtli Molla Said, Şeyh Takıyyüddin Nurşîni ve torunu Şeyh Ziyâeddin, Şeyh Muhammed Bâki Nurşîni ve en son dayısı Şeyh Abdurrahman Şâvirî olup ondan ve babasından icâzet aldı. Müderrisler yanında meşâyih-ten de eğitim gördüğü için ilmi derinlikle tasavvufî neşveyi birleştirdi. Kardeşleri Hasan, Said ve Bahaddin ile oğulları Abdülhafid (Abdülhafız) ve Abdullah kendisinden icâzet alan öğrencilerdendir. Muhammed Şirin hayatı boyunca resmî görev almadı, fahrî imamlık ve müderrislik yaptı. Şeyh

Muhyiddîn-i Basretî Medresesi olarak da bilinen Hüseyniye Medresesi başta olmak üzere Siirt ve Van illerinin çeşitli köylerinde imamlık ve müderrislik görevinde bulundu. İki kızı ve iki oğlu olan Molla Şirin 1 Temmuz 2009 tarihinde vefat etti. Kabri Siirt'tedir.

Eserleri. 1. Şerî'atâ Şîrin tercümâ Minhâcü't-î-tâlibîn. Ebû Zekeriyâ en-Nevevî'nin Şâfiî fıkıhına dair *Minhâcü't-î-tâlibîn* adlı eserinin Kürtçe tercümesidir. Hacimli bir ciltten oluşan eserde Arapça metinle Arap harfleriyle Kürtçe tercümesi yer almaktadır. **2. Tefsîrâ Şîrin** (I-II, Diyarbakır 2008). Bu da Arap harfleriyle yazılmış Kürtçe bir tefsir olup müellif 1980'de yazmaya başladığı eserini 1988'de tamamlamıştır. Eser muhteva ve üslûp bakımından *Tefsîrû'l-Celâleyn*'e benzemektedir. Mehmed Said Özervarlı "Molla Muhammed Şîrin ve Tefsîrâ Şîrin'in Tahliili" adıyla yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2013, Şırnak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **3. Tafsilü'l-merâm li-şerhi'l-ebiyâti ve'l-enzâm** (İstanbul, ts. [Yâsîn Yayınevi]). Müellif *Şerhu Şîrân* olarak da bilinen bu eserini otuz yaşında yazmaya başlamış, altmış yaşında iken tamamlamıştır. Eserin matbu nüshasında müellif olarak yanlışlıkla onu dizen ve baskıya hazırlayan Şeyh Nasreddin el-Mardîni gösterilmiştir. Eserde, Arapça öğretiminde medreselerde okutulan yedi meşhur kitapta gerek anlam gerekse i'rab yönünden zor olan beyitlerin i'rabı ve açıklaması yapılmıştır. Bu eserler sırasıyla şunlardır: **a) Şerhu ebyâti Şerhi'l-Muğni** (s. 5-24). Çârperdi'nin *el-Muğni fi 'ilmi'n-naḥv* adlı eserine öğrencisi Muhammed b. Abdürrahîm el-Ömerî el-Meylânî'nin yazdığı şerhteki bazı beyitleri açıklar. **b) Şerhu ebyâti's-Sa'dîni** (s. 25-46). İzzeddin ez-Zencânî'nin *el-İzzî fi't-taşrif* adıyla bilinen sarf kitabı için Sa'deddin et-Teftâzânî'nin kaleme aldığı *Şerhu Taşrifî'z-Zencânî*'deki bazı beyitlerin açıklaması ve i'rabıdır. **c) Şerhu ebyâti Hallü'l-me'âkîd** (s. 47-74). İbn Hişâm en-Nahvî'nin *Ḳavâ'idü'l-i'râb*'ına Şemseddin Sivâsî'nin yazdığı *Hallü me'âkîdî'l-Ḳavâ'id*'deki bazı beyitlerin açıklamasıdır. **d) Şerhu ebyâti Sa'dullâhi'l-kebir** (s. 75-102). Zemahşerî'nin *el-Ünmûzec fi'n-naḥv* adlı muhtasarına Sa'deddin Sa'dullah el-Berdaî'nin *Ḥadâ'îku'd-deḳâ'ik* adıyla yazdığı şerhteki bazı beyitlerin açıklamasıdır. **e) Şerhu ebyâti'n-Netâyic** (s. 103-118). Birgivi'nin *İzhârü'l-esrâ fi'n-naḥv*'i için Adalı Şeyh Mustafa'nın *Netâyicü'l-efkâr* adıyla kaleme aldığı şerhte-

ki bazı beyitlerin açıklamasıdır. **f)** *Şerhu ebyâti's-Süyûfî* (s. 119-330). İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye fi'n-naḥv*'ine Süyûfî'nin yazdığı *el-Behcetü'l-marzıyye şerhu'l-Elfiyye* adlı şerhteki bazı beyitlerin açıklamasıdır. Bu esere Şark medreselerinde önem verildiğinden müellif beyitlerin açıklamasına en fazla bu eserde yer vermiştir. **g)** *Şerhu ebyâti'l-Câmî* (s. 331-349). İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye fi'n-naḥv*'ine Molla Câmî'nin *el-Fevâ'idü'z-Zıyâ'ıyye fi Şerhi'l-Kâfiye* adıyla yazdığı şerhteki bazı beyitlerin açıklaması olup eser medreselerde nahivle ilgili olarak okutulan en son kitaptır.

BİBLİYOGRAFYA :

Süyûfî, *el-Behcetü'l-marzıyye fi şerhi'l-Elfiyye* (nşr. Abdülkâdir Mahmûd el-Bekkâr), Kahire 1421/2000, neşredenin girişi, s. 5; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1751; *İzâhu'l-meknûn*, I, 395; Kâsım Hafîl İbrâhîm el-Evsî, *Şerhu'l-Muğnî fi'n-naḥv: dirâse ve tahkîk* (doktora tezi, 2007), Câmîatü Tikrît, s. 2, 3, 5, 9; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 201; Abdülkâdir Bingöl, *Kulîlken Baxê Botan*, İstanbul 2008, s. 148; Mefâil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Ulû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII/1, Bursa 2008, s. 34; Abdurrahman Adak, "Şeyh Cüneyd-i Zokaydî ve Mahtut Bir Şiir Mecmuası", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 1 (2009), s. 133 (www.e-sarkiyat.com); Abdülvahit Yıkılmaz, "Molla Muhammed Said el-Amedî (Yıkılmaz) Hayatı, İlmî ve Tasavvufî Yönü", a.e., sy. 4 (2010), s. 144, 147; Recep Özdirek, "Cumhuriyet Döneminde Şırnak Bölgesinde Yaşayan Alimlerin Fıkıhla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi", *Şırnak Üniversitesi Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu*, 14-16 Mayıs 2010, Ankara 2010, s. 717.

RECEP ÖZDİREK

KEŞFÜ'L-MÜŞKİL

(كشف المشكل)

Haydere el-Yemenî'nin
(ö. 599/1203)

Arap nahvine dair özgün eseri.

Tam adı *Keşfü'l-müşkil fi'n-naḥv*'dir. Yemen'deki Benî Temîm kabilesine mensup olan Ebü'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Haydere, Zemâr bölgesi şehirlerinden Bekîl'de doğdu. Nahiv, lugat, fıkıh ve kıraat âlimi Ebü's-Suûd b. Feth el-Yemenî'den ders aldı. Nitekim *Keşfü'l-müşkil*'inde hocasının nahiv ve kıraat alanlarındaki etkisi görülmektedir. Eserin girişinde bir grubun kendisinden ders almaya geldiğini, soru ve sorunlarının çözümünü için ona başvurduklarını söyleyen Haydere'nin bilinen tek öğrencisi fıkıh ve dil âlimi Ebü'l-Hüseyn Ali b. Yahyâ el-Fudayilî'dir. Onun yaşadığı VI. (XII.) yüzyıl Yemen'inde Zeydiyye ve İsmâiliyye mezheplerinin hâkimiyeti, âlimleri din ilimlerinden ziyade dil ve ede-

biyat meselelerine yoğunlaşmaya sevk ediyordu. Haydere'nin çağdaşlarından, hocası veya öğrencisi olabilecek konumdaki dil ve edebiyat âlimlerinden *Şemsü'l-ʿulûm* adlı hacimli sözlüğün sahibi Neşvân b. Saîd el-Himyerî başta olmak üzere İsmâil b. İbrâhîm er-Rabaî, Ehnevî el-Yemenî, Hasan b. İshak el-Yemenî, Hüseyin b. Kum ez-Zebîdî, Es'ad b. Muhammed el-Yemenî, Rebîa b. Hasan ez-Zemârî, Ali b. Ebü's-Suûd gibi âlimler sayılabilir. Bunların büyük çoğunluğu nahiv ilmüne dair hacimli veya muhtasar çalışmalar ortaya koymuştur. Haydere'nin hacimli eseri de bu yöntemi ve özelliklerini yansıtmaktadır. Haydere Yemen'de vefat etti. *Keşfü'l-müşkil*'den başka *el-Mebânî ve'l-Meʿânî fi'l-Ḳurʿân*, *el-Maḳşûr ve'l-Memdûd* ve *Şerhu Mülḥati'l-iʿrâb (li'l-Ḥarîri)*'i günümüze ulaştırmıştır (Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîh, s. 682; *Fihrisü'l-maḥḫûḫâti'l-Yemeniyye*, II, 1058, 1121).

Müellif kitabının girişinde izlediği yöntemle ilişkin bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Buna göre kendisi hiçbir kimseyi veya kitabı örnek almadığı, eserini, "edipler edibi şeyhim" diye nitelendiği hocası Ebü's-Suûd b. Feth'ten ya kelimesi kelimesine alıp kaydettiği ya da anlam ve mefhum olarak kendisinden aldıkları ile eski nahivcilerin eserlerinden ezberleyip özümsemiştiği bilgilerle oluşturmuştur. Bunlardaki temel bilgilerin gerektirdiği ayrıntılara dair açıklamalar da kendisine aittir. Haydere müellifleri uzun ve kısa yazanlar olmak üzere iki gruba ayırır. Uzun yazanlar faydasız, güvenilmez ve zayıf bilgilere de yer vermiş, kısa yazanlar ise gerekli bilgileri dışarıda bırakmış olabileceğinden, kendi eserini ifrat ve tefritten uzak orta hacimde bir eser ortaya koymuştur. Müellif, İbn Bâbeşâz'ın (Tâhir b. Ahmed, ö. 469/1077) Hafîl b. Ahmed'den aktardığı, "Arapça'nın usul ve fûrû vardır, usul bilinmeden fûrû bilinemez" sözünden ve başarısızlığın usul bilgisinden ileri geldiğini belirten, "Vüsulsüzlükleri usulsüzlüklerindedir" meselinden hareketle eserini usul ve fûrû esasına göre "kitap" adını verdiği dört bölüm halinde planlamıştır: Usul bilgisi; âmil-mâmul bilgisi; fûrûdan kâfi bir miktar; tasrif, hat (imlâ), kıraat babları, şair için gerekli bilgiler, şiir zaruretî. Birinci kitap yirmi üç, ikinci kitap otuz beş, üçüncü kitap otuz, dördüncü kitap yirmi iki bab halinde alt bölümlere ayrılmış, her babın girişinde yer verilen sorular teker teker ele alınarak fasıl adı verilen başlıklar altında cevaplandırılmış, mantıklı, metotlu ve özgün bir

yöntem benimsemiştir. Özellikle kelâm, isim, fiil, harf, iʿrab, binâ, nasb, feth, cer, cezm gibi gramer terimlerine bu isimlerin neden verildiğine dair etimolojik açıklamalar yöntemin en özgün yanlarından birini oluşturmaktadır.

Kitabın usul bölümünde kelâm, isim, fiil, harf, iʿrab-binâ, sahih-muʿtel tesniye ve cem' gibi kavramlara ilişkin tanım ve açıklamalara yer verilmiştir. Âmil-mâmul bölümünde fâil, nâib-i fâil, mefʿul ve çeşitleri, mübtedâ-haber, kâne vb. ile iʿrab-da ona tâbi fiiller, inne vb.leri, muzârinin (müstakbel) iʿrabı, lâzım, müteaddî ve câmid fiiller, hal, temyiz, istisnâ, taaccüb, münâdâ, ism-i fâil, ism-i mefʿul, sıfat-ı müşebbehe ve amelleri, cer, izâfet, cezm, kasem, şart, naʿt, atıf, tekit, bedel gibi konular ele alınmıştır. Fûrû bölümünde gayr-i munsarif, nisbet ve tasgir, sayılar ve temyizleri, tarihleme ilkeleri, maʿrife-nekre, fiilin tekidi, illetli ve muzaaf fiillerin zamirlerle kullanımı, iştilal, tenâzuʿ, meânî, isim-fiiller, nâkis isimler, iʿrab ve binâ illetleri, tenvin, vakıf, vasıl ve katʿ hemzeleri, maksûr ve memdûd isimler üzerinde durulmuştur. Dördüncü ana bölümde tasrif, alfabe harflerinin mahreç ve sıfatları, tasrif çeşitleriyle bunda etkin olan ziyâde, ibdâl ve hazif durumları, hareke ve sükûn değişikliği, hat / imlâ kuralları, maksûr ve memdûd isimlerle hemzenin yazım kuralları, yazılıp da okunmayan harfler, hazf, ibdâl, noktalı ve noktasız harfler, biçimce benzeşen ve ayrışan harfler, hareketler, kıraat ve tecvid ahkâmı, şiirle ilgili konular incelenmiştir.

Nahiv meselelerine yedi kıraatten kâritlar (şevâhid) getiren Haydere açıklamaları sırasında kıraat ihtilâflarına değinmekte, eserinde kıraat ve kurrâ için bir bölüm tahsis ettiğini, ancak bu konuda *el-Mebânî ve'l-Meʿânî fi'l-Ḳurʿân* adlı daha kapsamlı bir eser yazdığını belirtmektedir. *Keşfü'l-müşkil*'de en önemli kıraat hükümleri başlığı altında med-kasır, vasıl, vakıf, idgam, gunne, ihfâ, izhar, revm, işmam, hemz, imâle, ihtilâf-ı kurrâ fi'l-usûl-ı muttaride gibi yirmi dokuz kıraat ve tecvid konusu ele alınmış, hemzyle ilgili hususlar ve imâle ayrı bölümlerde geniş biçimde incelenmiştir. Kurrâ arasındaki temel konularda kıraat ihtilâfları hemzenin okunuşu, imâle, harflerin ferşi, kasır, muttasıl-munfasıl med, "hüm" zamirinin okunuşu, dişil "te"si, "hel" ve "bel" in "lâm"ı, "kad" in "dâl"i, "iz" in "zâl"i gibi on meselede özetlenmiştir. Yedi kurrânın kısa biyografileriyle kıraat senedlerini veren Haydere, Kisâî'nin hiç kimse-